

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

جمهوری اسلامی ایران
وزارت علوم، تحقیقات و فناوری

دانشگاه اراک

دانشگده علوم انسانی

کارشناسی ارشد الهیات (علوم قرآن و حدیث)

بررسی تطبیقی توبه از دیدگاه قرآن و تورات

(با تکیه بر جایگاه توبه، شرایط توبه و اقسام توبه)

پژوهشگر

زهرا عظیمی

استاد راهنما

دکتر کیوان احسانی

استاد مشاور

دکتر محمدرضا قاسمی

تابستان ۱۳۹۳

بسم آ... الرحمن الرحيم

بررسی تطبیقی توبه از دیدگاه قرآن و تورات

(با تکیه بر جایگاه توبه، شرایط توبه و اقسام توبه)

توسط:

زهرا عظیمی

پایان نامه

ارائه شده به مدیریت تحصیلات تکمیلی به عنوان بخشی از فعالیت‌های تحصیلی لازم

برای اخذ درجه کارشناسی ارشد

در رشته الهیات

از

دانشگاه اراک

اراک-ایران

ارزیابی و تصویب شده توسط کمیته پایان نامه با درجه: .....

..... استاد راهنما دکتر کیوان احسانی
..... استاد مشاور دکتر محمد رضا قاسمی
..... استاد داور دکتر ابراهیم ابراهیمی

تابستان ۱۳۹۳

تقدیم به:

پدر و مادر مہربان و ہمسر فداکارم کہ در ہمہ مراحل زندگی یاور من بودہ اند.

تقدیر و تشکر

از اساتید محترم گروه الهیات دانشگاه اراک.

چکیده

هدف پژوهش حاضر با عنوان بررسی تطبیقی توبه در قرآن و تورات این است که طی یک تحقیق، موضوع توبه را در این دو کتاب مورد بررسی قرار داده و نظرات و تعالیم هر کتاب را درباره جایگاه، شرایط و اقسام توبه در حد توان بیان کند.

آنچه ضرورت این بحث را بیشتر می‌کند فراگیر بودن مسئله توبه در تمامی ادیان آسمانی می‌باشد که هر یک به نحوی به بیان آن پرداخته‌اند البته می‌توان گفت که حقیقت توبه در تمام ادیان پیشیمانی قلبی از انجام گناه می‌باشد. این پژوهش به این نتیجه رسیده است که هر دو کتاب به موضوع توبه اهمیت خاصی نشان داده‌اند و آیات بسیاری به این موضوع اختصاص یافته است. با این تفاوت که بیان قرآن از جامعیت بیشتری برخوردار می‌باشد و در آیات بسیاری به بیان این موضوع پرداخته است، اما در تورات بیشتر در ضمن بیان قوانین قربانی به این مسئله پرداخته شده است. در مورد شرایط انجام و حصول توبه تفاوت‌های اساسی وجود دارد که مربوط به مراحل توبه می‌شود. طبق آیات قرآن توبه به دو نوع توبه عبد و توبه معبود تقسیم می‌شود اما چنین تقسیمی در تورات مشاهده نمی‌شود. بیان سرگذشت پیشینیان راهی برای عبرت آموزی است، قرآن و تورات با بیان ماجرای توبه برخی انبیاء و افراد عادی در صدد عبرت آموزی برای مخاطبین خود می‌باشند.

در پایان پیشنهاد می‌شود تا جنبه‌های دیگر توبه در این دو کتاب آسمانی مورد بررسی و کاوش قرار گیرد.

کلید واژگان: توبه (تشووا)، قرآن، تورات، گناه

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
ط	مقدمه: ط
۱	بخش اول: کلیات
۲	بیان مسئله
۲	پیشینه موضوع
۳	اهداف تحقیق
۴	اهمیت و ضرورت تحقیق
۵	سؤالات تحقیق
۵	روش تحقیق
۶	بخش دوم: بحث تحقیقی

فصل اول: معنای لغوی و اصطلاحی توبه در قرآن و تورات

۸	۱- پیش گفتار
۹	معنای لغوی توبه در تورات
۹	معنای لغوی توبه در قرآن
۱۳	معنای اصطلاحی توبه در قرآن
۱۷	نتیجه گیری و مقایسه تعریفها
۱۸	واژه‌های هم ریشه توبه در قرآن
۱۹	واژه‌های مترادف توبه در قرآن
۲۱	فرق میان انابه و توبه
۲۲	فرق میان اعتذار و توبه

فصل دوم: جایگاه توبه در قرآن و تورات

۲۵	توبه در تورات.....
۲۷	۱- توبه در کلام دانشمندان یهود.....
۲۸	۲- درجه و ارزش توبه.....
۳۰	۳- اثر توبه در سلامتی.....
۳۲	۴- توبه در مناسبت‌های یهود.....
۳۵	توبه در قرآن.....
۴۱	نتیجه‌گیری.....

فصل سوم: شرایط توبه در تورات

۴۴	۱- پیمودن مراحل توبه.....
۴۴	۱-۱ پشیمانی از گناه.....
۴۵	۲-۱ اعتراف لفظی به گناه در برابر خداوند.....
۴۷	۳-۱ ترک گناه.....
۴۸	۲- رعایت معیار زمان.....
۵۱	تشووا کامل.....
۵۲	راههای رسیدن به تشووا کامل.....
۵۲	۱- قربانی کردن.....
۵۴	۲- پرداخت کفاره.....
۵۵	۳- روزه گرفتن.....
۵۶	۴- یاد مرگ.....
۵۷	چگونگی کفاره گناهان از دیدگاه تورات.....
۶۰	نکاتی درباره کفاره گناهان در یوم کیپور.....
۶۲	عوامل بازدارنده توبه.....
۶۲	شرایط و ارکان توبه در قرآن.....
۶۳	۱- ارکان توبه.....
۶۴	۱-۱ پشیمانی از گناه.....

۶۷	..... ۲-۱ جبران گناه
۶۸	..... ۳-۱ عدم بازگشت به گناه
۶۸	..... ۲- شرایط قبولی توبه
۶۹	..... ۲-۱- اصلاح گذشته
۷۰	..... ۲-۲ جهالت
۷۲	..... ۲-۳ معیار زمان
۷۸	..... ۲-۴ انجام عمل صالح
۷۸	..... ۲-۵ اقرار به گناه
۸۰	..... ۳- شرائط تکمیلی توبه
۸۱	..... ۳-۱ اعتصام بالله و اخلاص
۸۱	..... ۳-۲ توبه نصوح
۸۳	..... دسته بندی گناهان
۸۵	..... نحوه خروج از توابع گناه
۸۷	..... تقسیم بندی تائبان بر اساس شرایط توبه
۸۸	..... نتیجه گیری

فصل چهارم آثار و نتایج توبه در قرآن

۹۶	..... بحث تفصیلی آثار توبه
۹۶	..... ۱- تبدیل سیئه به حسنه
۹۶	..... ۲- توبه کننده مورد دعای ملائکه
۹۷	..... ۳- توبه، سبب محبوبیت نزد پروردگار
۹۸	..... ۴- توبه، سبب بخشودگی گناهان
۹۸	..... ۵- توبه، رمز رستگاری
۹۹	..... ۶- توبه، سبب نزول باران
۱۰۰	..... ۷- توبه، سبب جلب نعم الهی
۱۰۱	..... ۸- توبه، مانع نزول عذاب الهی
۱۰۱	..... ۹- توبه، زمینه درک آیات الهی

۱۰- توبه وسیله تجدید نعمت از دست رفته..... ۱۰۲

فصل پنجم: آشنایی با اقسام توبه در قرآن و تورات

اقسام توبه در تورات ۱۰۶

۱- افرادی که نمی‌توانند توبه کامل کنند..... ۱۰۷

۲- افرادی که مسیر توبه برایشان بسته شده ۱۰۸

۳- افرادی که بواسطه وابستگی به گناه امکان توبه کامل ندارند..... ۱۰۹

۴- افرادی که متوجه گناه بودن اعمال خود نمی‌شوند ۱۱۰

۵- اعمالی که رها کردن آن‌ها برای فرد خاطی دشوار است..... ۱۱۱

اقسام توبه در قرآن ۱۱۲

نتیجه‌گیری ۱۱۸

فصل ششم: اقسام توبه کنندگان در قرآن و تورات

۱- توبه معصومین..... ۱۲۱

۱-۱- توبه حضرت آدم (ع) ۱۲۱

۲-۱- توبه حضرت موسی (ع) ۱۲۲

۳-۱- توبه حضرت یونس (ع) ۱۲۴

۴-۱- توبه حضرت داوود (ع) ۱۳۰

۵-۱- توبه حضرت سلیمان (ع) ۱۳۳

۲- توبه غیر معصومین ۱۳۶

۱-۲- توبه اقوام انبیا..... ۱۳۶

۱-۱-۲- توبه قوم حضرت موسی (ع) ۱۳۶

۲-۱-۲- توبه قوم حضرت یونس (ع) ۱۴۴

۲-۱-۳- توبه‌ی برادران یوسف ۱۴۵

۲-۲- توبه معاصرین پیامبر (ص) ۱۴۷

۲-۲-۱- توبه مؤمنین از شرک و جهالت ۱۴۷

۲-۲-۲- توبه سه متخلف از شرکت در جهاد..... ۱۴۸

۱۵۰	.....	۲-۲-۳- توبه ثعلبه
۱۵۴	.....	۲-۲-۴- توبه‌ی ابولبابه
۱۵۶	.....	بخش سوم: نتیجه گیری
۱۶۶	.....	منابع و ماخذ
۱۶۷	.....	منابع فارسی
ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED.	.....	چکیده انگلیسی

مقدمه:

در جوامع بشری، انسان‌ها دستخوش فراز و نشیب‌های فراوانی شده، دچار لغزش‌های زیادی می‌شوند. گاهی این لغزش‌ها، که بر اثر وسوسه‌های نفسانی است، از درون انسان ناشی می‌شود و گاهی خفاشان شب پرست برای گمراه کردن انسان‌ها، از ترفندهای به ظاهر زیبا و فریبنده استفاده می‌کنند و دام‌های بسیار خطرناکی برای هموعان خویش می‌گسترانند. چنین جامعه‌ای، اگر به توبه مبادرت نوزند، بدون شک باید منتظر بلاهای آسمانی باشند. یکی از امتیازات اسلام و یهودیت و دیگر ادیان این است که انسان در آن هیچ وقت به بن بست نمی‌رسد و هیچ وقت به تائبین گفته نمی‌شود که تو را نمی‌پذیرم. انسان هرچند گنهکار باشد نباید از رحمت واسعه خدا ناامید شود و می‌بایست راه نجات را جست‌وجو کند. راه نجات «توبه» است.

توبه یعنی بازگشت، بازگشت از خطای گذشته و حرکت در راه پاکی و شایستگی در آینده. توبه در واقع علاج است، بهره‌برداری از لطف خداوند، ناشی از اطاعت از او و تسلیم در برابر دستورهای دینی و پاک شدن و دگرگونی واقعی است. توبه باب‌الابواب رحمت الهی است. پذیرفته شدن توبه، خود سنتی در کنار سنت‌ها و قوانین طبیعی و اجتماعی پروردگار است. خداوند اصرار دارد که مردم را از راه‌های گوناگون به سوی خوشبختی سوق دهد و از زیان و خسارت نجات بخشد. پیامبران را فرستاده، اندرزا و یادآوری‌های مکرر کرده، در ضمیر مردم وجدان و عقل قرار داده است که بشر به راه خیر باز آید و از شر گناه محفوظ بماند بنابراین گناه هر موقع و به هر ترتیب که پیش آید باید جلو آن گرفته شود و به جای آن کارهای خوب انجام گیرد. پس یکی از مهم‌ترین راه‌های لطف الهی، توبه است.

در تورات آمده است: «از صمیم قلب و جان به درگاه خدا خالقت توبه کن، اوامرش را اطاعت

نما، چنان که من امروز به تو و فرزندان تو توصیه می‌نمایم» (تثنیه ۲: ۳۰)

قرآن کریم نیز با بیانی لطیف خطاب به مؤمنین امر به توبه می‌کند: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا تَوْبُوا إِلَى اللَّهِ تَوْبَةً نَّصُوحًا عَسَىٰ رَبُّكُمْ أَن يُكَفِّرَ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ وَيُدْخِلَكُمُ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِن تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ يَوْمَ لَا يُخْزِي اللَّهُ النَّبِيَّ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ نُورُهُمْ يَسْعَىٰ بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَبِأَيْمَانِهِمْ يَقُولُونَ رَبَّنَا أَتْمِمْ لَنَا نُورَنَا وَاغْفِرْ لَنَا إِنَّكَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ» (تحریم/۸) ای کسانی که ایمان آورده‌اید به درگاه خدا توبه‌ای راستین کنید امید است که پروردگارتان بدی‌هایتان را از شما بزداید و شما را به باغ‌هایی که از زیر آن جویبارها روان است درآورد در آن روز خدا، پیامبر و کسانی را که با او ایمان آورده بودند خوار نمی‌گرداند نورشان از پیشاپیش آنان و سمت راستشان روان است می‌گویند پروردگارا نور ما را برای ما کامل گردان و بر ما ببخشای که تو بر هر چیز توانایی.

تحقیق پیش رو شامل سه بخش اصلی است که بخش اول در بردارنده کلیات بحث، بخش دوم بحث تحقیقی که شامل شش فصل با عناوین معنای لغوی و اصطلاحی توبه در قرآن و تورات؛ جایگاه و اهمیت توبه در قرآن و تورات؛ شرایط و ارکان توبه در قرآن و تورات؛ آثار و نتایج توبه در قرآن، اقسام توبه و توبه کنندگان در قرآن و تورات می‌باشد. در بخش سوم به بیان نتیجه و حاصل پژوهش پرداخته شده است. در این پژوهش سعی شده با استناد به کتاب دو دین بزرگ الهی اسلام و یهود، تصویری صحیح از نگرش این دو کتاب به مسئله توبه نشان داده شود.

در پایان می‌توان گفت که علی‌رغم اشاره تورات به توبه اما بیان تورات نسبت به این مسئله و تعرض به جنبه‌های مختلف آن نسبت به بیان قرآن خیلی موجز و کلی می‌باشد و در موارد محدود لفظ توبه بکار رفته است و همچنین می‌توان گفت که با وجود مشابهت‌های بسیار اما در اموری چند به خصوص در ارکان آن اختلاف نظرهایی به چشم می‌خورد.

بی‌شک این اثر از شائبه خطا و اشتباه مصون نیست و امید است صاحب نظران عزیز به دیده
اغماض نگریسته و ما را از راهنمایی‌های ارزنده خود بی‌نصیب نکنند.

عظیمی-تابستان ۹۳

بخش اول: کلیات

بیان مسئله

این پایان نامه پژوهشی تطبیقی درباره توبه از دیدگاه قرآن و تورات می‌باشد که با محوریت، جایگاه توبه، شرایط توبه و اقسام آن گردآوری شده است. باید توجه داشت که علاقه و وابستگی که هر فرد نسبت به دین خود دارد کار مقایسه تطبیقی بین ادیان را سخت می‌سازد و گاه این مشکل بوجود می‌آید که فرد دین خود را به عنوان معیار سنجش و مقایسه ادیان دیگر قرار می‌دهد که موجب پیش داوری در نتیجه مقایسه می‌شود، پس لازم است تا پژوهشگر با رویکردی منصفانه به تطبیق یک موضوع خاص در بین ادیان بپردازد. در این پژوهش سعی شده تا معنای توبه، حقیقت آن، جایگاه آن، شرایط و اقسامش در دو کتاب قرآن و تورات با رویکردی منصفانه و به دور از پیش داوری بیان شود. سؤال مهمی که در پی پاسخ به آن هستیم این است که نگرش قرآن و تورات به مسئله توبه در زمینه‌های ذکر شده چگونه است؟

پیشینه موضوع

باتوجه به نقش اساسی توبه در مراحل سیرو سلوک و بازگشت به سوی خداوند و اختصاص آیات بسیار به این موضوع، و اهمیت و جایگاه روز کیپور به عنوان مهم‌ترین روز در تاریخ سال یهودی آثار بسیاری به این موضوع اشاره کرده‌اند، حتی در اسلام، آثاری به موضوع خاص توبه، از دیدگاه‌های مختلف پرداخته‌اند اما در میان آثار یهودیان نمی‌توان اثری با این عنوان خاص مشاهده کرد، این مسئله باعث سخت شدن کار تطبیق شد. اما بنا به نظر یکی از اساتید یهودی- (آرش آبائی)- که خود مدرس عقاید یهودیت در دانشگاه ادیان و مذاهب قم می‌باشد تنها اثری که به طور جامع به موضوع توبه پرداخته است کتاب تشووا نوشته فیلسوف بزرگ یهودی، جناب موسی بن میمون به ترجمه الیاهو توگر^۱ می‌باشد که در سایت

1-Eliyahu Touger

www.chabad.org/library/article_cdo/aid/911887/jewish/teshuvah/htm به زبان

انگلیسی قابل دسترسی می‌باشد. همچنین بررسی تطبیقی توبه در میان اسلام و ادیان دیگر تا حدی صورت گرفته است از آن جمله، پایان نامه آقای بهرام آقچه کهریزی با موضوع بررسی تطبیقی توبه و اعتراف به گناه از دیدگاه اسلام و مسیحیت، زمستان ۱۳۹۰؛ مقاله بررسی تطبیقی توبه در قرآن و اوستا اثر ابراهیم فلاح و سیده صفیه میرحسینی، زمستان ۱۳۹۰ اما اثری مبنی بر بررسی تطبیقی توبه از دیدگاه قرآن و تورات به چشم نمی‌خورد.

در میان برخی کتب اسلامی به طور خاص به بحث پیرامون توبه از منظر قرآن و روایات پرداخته شده است مانند کتاب توبه از دیدگاه قرآن و روایات از محمد حسین اعتماد موسوی ۱۳۸۶، توبه از دیدگاه قرآن و حدیث اثر علی رضا صفایی ۱۳۸۰ و کتاب توبه آغوش رحمت اثر استاد حسین انصاریان و بسیاری آثار دیگر. کمتر کتاب اخلاقی می‌توان یافت که خالی از بحث توبه و جایگاه والای آن در مقامات اخلاقی و عرفانی باشد مانند کتاب جامع السعادات ملاً محمد مهدی نراقی، المحجۀ البيضاء ملا محسن فیض کاشانی، معراج السعاده ملاً احمد نراقی و همچنین اکثر کتاب‌های تفسیری ذیل آیات مربوط به توبه مطالبی مربوط به توبه بیان کرده‌اند.

اهداف تحقیق

در این پژوهش یک هدف کلی و چند هدف جزئی مدنظر است.

هدف کلی: بررسی تطبیقی توبه از دیدگاه قرآن و تورات و رسیدن به یک مقایسه شفاف

درباره این موضوع.

اهداف جزئی

۱- تطبیق جایگاه و اهمیت توبه در قرآن و تورات

۲- بررسی و تطبیق شرایط انجام توبه و رسیدن به مقام توبه در قرآن و تورات

۳- بیان آثار و نتایج توبه در قرآن

۴- بررسی و تطبیق اقسام توبه در قرآن و تورات

۵- برشمردن جمعی از توبه کنندگان در قرآن و تورات

اهمیت و ضرورت تحقیق

موضوع توبه در دین اسلام از اهمیت بسیاری برخوردار است. انسان خطاکار بعد از اینکه به خطای خود پی برد و خود را از خالق خود دور دید در صدد این است تا با جبران گذشته، دوباره به موقعیت قبل از خطایش بازگردد. توبه و بازگشت به سوی معبود شاه راهی است که بنده خطاکار را به آمرزش و غفران الهی می‌رساند. این مسئله ضرورت مطالعه پیرامون توبه را روشن می‌سازد. یکی از ادیان زنده جهان که مانند اسلام از تعالیم توحیدی برخوردار است، دین یهودیت می‌باشد که در قرآن نیز اشاره فراوانی به این دین و پیامبر این آیین (حضرت موسی) و کتاب مقدسشان، تورات شده است. پس توجه به این آیین و کتاب خود موضوعی قرآنی است. البته باید گفت که تورات کنونی همان توراتی که در قرآن از آن نام برده شده است، نیست و مورد تحریف قرار گرفته است. پس لازم است تا تعالیم مطرح شده در این کتاب از جمله مسئله توبه، مورد بررسی قرار گیرد تا صحت و سقم آن با توجه به آیات قرآن روشن شود چراکه ما معتقدیم که کتاب تورات اصلی و قرآن از یک منبع و منشأ به سوی بشر فرستاده شده‌اند و می‌بایست در اصول اصلی از جمله باز بودن راه بازگشت به سوی معبود (توبه) برای شخص خطاکار یکسان باشند.

سوالات تحقیق

بنیان اولیه و شالوده‌ی هر تحقیقی را سوالات آن تحقیق شکل می‌دهد و هر چه سوالات جامع تر و دقیق تر باشد نتیجه تحقیق متقن تر خواهد بود. مهم‌ترین پرسش این نوشتار مسئله توبه است. آیا سنت توبه در قرآن و تورات دارای اصول یکسانی است؟

جایگاه توبه در قرآن و تورات به چه صورت است؟

آیا شرایط توبه در تورات با آنچه که از تعالیم قرآن فهمیده می‌شود یکسان است؟

آثار و نتایج توبه با ملاک قرار دادن آیات قرآن چیست؟

تقسیم‌بندی توبه در قرآن و تورات به چه نحو می‌باشد؟

روش قرآن و تورات در به تصویر کشیدن سیمای توبه کنندگان چگونه است؟

روش تحقیق

روشی که برای انجام این پژوهش در پیش گرفته شده، روش کتابخانه ای است که با توجه به نوع مباحثی که در ارتباط با موضوع مطرح شده، تنها راه پیش روست.

بهره‌گیری از آیات قرآن کریم، تورات، تفاسیر و منابع حدیثی معتبر، مهم‌ترین روش در این نگارش بوده است. علاوه بر این، منابع موجود در کتابخانه مرجع دانشگاه اراک و کتابخانه دانشگاه ادیان و مذاهب شهر قم و... مورد استفاده قرار گرفته است. بهره‌گیری از نرم افزار جامع التفاسیر نور و نرم افزار یهود شناسی تهیه شده از طرف مؤسسه اطلاع رسانی و مطالعات فرهنگی لوح و قلم، انتشارات تسنیم اندیشه توسط مهندس غلامحسین لوک زاده، در بسیاری از موارد کمک بسیاری در پیشرفت کار داشته‌اند.

بخش دوم: بحث تحقیقی